

Gud er kjærlighet

En introduksjon til et kjernepunkt i den trinitariske grunnkonsepsjonen
i Wolfhart Pannenberg's teologi

Av Ragnar Skottene

Institutt for kultur og språkvitenskap

Universitetet i Stavanger

Postboks 8002 Ullandhaug

4036 Stavanger

E-post: ragnar.skottene@uis.no

ABSTRACTS

During History of Theology the Biblical teaching of God's love has not always been connected with the Christian dogma of God's Trinity. Regretably, God's love has quite often been perceived as a quality within God, comprehended as a transcendent subject in some metaphysical-philosophical sense, independent of the Trinitarian dogma. Consequently, this dogma has been estimated as an unessential and peripheral part of Christian dogmatics. This article draws an intimate and undissolvable connection between God's love and God's Trinity. This connection is being drawn by a systematic-theological exposition of a central point in the theology of Wolfhart Pannenberg. As one of the leading theologians of our time he renews and unfolds the Biblical teaching that God is love just as, and only as, the Triune God.

KEYWORDS:

- God's love
- Trinitarian theology
- History of Theology
- Systematic Theology

Innledning

”Gud er kjærlighet,” heter det i 1 Joh 4,8+16. Dette er et av de mest innholdsmettede utsagn i Bibelen. Derfor berører det også et av de mest sentrale stridsspørsmål i teologien.

Hva *kjærlighet* virkelig er, er kanskje like hemmelighetsfullt og forunderlig som livet selv. Det er da vanskelig nok å definere entydig på et (med)menneskelig plan. Ja, er det i det hele tatt mulig å forklare teoretisk hva kjærlighet egentlig er? Er det ikke snarere noe vi eksistensielt erfarer, noe vi personlig omsluttet av og praktisk lever ut? Spørsmålene diskuteres heftig i diverse humanvitenskaper. Det er diskusjoner som naturligvis ikke bare beror på (teoretiske) kunnskaper om kjærlighetens mysterium. Det avhenger i høy grad også av ulike livssynsmessige posisjoner, sprikende personlige erfaringer og forskjellige kulturelle forhold.

Denne tematikken blir imidlertid ikke uten videre lettere når *Gud* trekkes inn i bildet. Teologien gir ikke ett enkelt og samstemt svar på hva det betyr at Gud er kjærlighet. Det kommer av det uunngåelige faktum at også teologer er mennesker med sprikende personlige erfaringer, og at også teologien – i likhet med filosofi og andre vitenskaper – er en menneskelig aktivitet under skriftende historiske epoker og kulturelle forutsetninger. Så når teologien hevder at *Gud* er kjærlighet, gir den ikke noe allment forståelig og akseptabelt svar på spørsmålet om hva *kjærlighet* er. Spørsmålet kan heller synes å bli mer komplisert ettersom det aktualiserer flere nye spørsmål: Hvem (eller hva) er da Gud? Hvis Gud er kjærlighet, hva er da kjærlighet? Og dersom Gud *er* kjærlighet, hvilket forhold er det så mellom Gud og kjærligheten?

Klassisk kristendom har funnet svar på disse spørsmålene i troen på *den treenige Gud*: Det er den treenige Gud – Faderen, Sønnen og Den Hellige Ånd – som *er* kjærlighet. Dette er selvsagt en uhandterlig påstand sett fra et filosofisk utenfraperspektiv. Den ligger utenfor filosofiens og humanvitenskapenes kompetanseområde. Men den er heller ingen uomtvistelig bekjennelse sett fra et teologisk innenfraperspektiv. Den kan snarere sies å være fremmed og fraværende blant mange teologer opp gjennom historien. Det skyldes at teologien ikke sjelden har latt seg influere av gudsbilder og kjærlighetsbegreper fra den menneskelige erfaringsverden istedenfor å lytte til Guds trinitariske selvåpenbaring bevitnet i de bibelske skrifter. Det har vært desto mer fristende ettersom Skriften selv ikke rommer noen eksplisitt ferdig utformet lære om den treenige Gud. Derfor har teologer ofte vurdert treenighetslæren

som et mer eller mindre uvedkommende anhang til den kristne læren om Gud og hans kjærlighet.

I vår tid er Wolfhart Pannenberg blant de teologer som har tatt et radikalt oppgjør med denne perifere plasseringen. Han har gitt et grundig forsvar for *den uløselige sammenhengen mellom den kristne læren om den treenige Gud og det bibelske utsagnet om at Gud er kjærlighet*. Denne sammenhengen er så viktig for ham at den kan sies å utgjøre et kjernepunkt i hans teologiske grunnkonsepsjon. Denne artikkelen tar sikte på å gi en introduksjon til dette kjernepunktet gjennom en immanent analyse av utvalgte deler av forfatterskapet hans. I hovedsak bygger jeg da på det første bindet i hans *Systematische Theologie*.¹

Apologetisk prosjekt

Pannenberg har et tydelig apologetisk sikte når han gjør rede for den kristne gudslæren. Han vil forklare Skriftens *trinitariske* vitnesbyrd om Gud og forsvare det mot menneskers uholdbare *metafysiske* tanker om Gud.² Teologi- og filosofihistorien viser ofte at slike tanker ikke lar seg forene med dette vitnesbyrde, hevder han. De sperrer for en sakssvarende forståelse av hvem Gud er, med mindre de kritisk omformes i samsvar med Bibelens gudsbilde. Dermed blir det også vanskelig å tilegne seg en genuin kristen oppfatning av det bibelske budskapet om at Gud er kjærlighet. For dette budskapet kan ikke forstås adekvat uten læren om den treenige Gud. Og omvendt: Skriftens vitnesbyrd om den treenige Gud er utslag av at Gud er kjærlighet.

Ut fra dette ståstedet beklager Pannenberg at dogmatikken siden høyskolastikken *først* har konstruert en "allmenn" lære om den ene Guds eksistens og vesen, for *så* å utfolde en "spesiell" lære om den treenige Gud. På den måten starter man feil i det man tar utgangspunkt i en eller annen metafysisk forestilling om Guds eksistens og kjærlighet. Og slik ender man feil fordi disse forestillingene i neste omgang styrer bibeltolkningen med det resultat at bekjennelsen til den treenige Gud blir overflødig og irrelevant for den kristne læren om Gud og hans kjærlighet (305).³

Dette gjelder ikke bare den før-reformatoriske teologi. Det angår også den etter-reformatoriske dogmatikk, fremholder Pannenberg. Vel bygger den gammelprotestantiske teologi prinsipielt på Skriften alene. Like fullt faller den tilbake i metafysiske forestillinger i læren om Gud. Dette forfallet fører så i sin tid til at nyprotestantiske teologer avleder Skriftens utsagn om Guds økonomiske (frelshistoriske) trinitet fra metafysiske tanker om

Guds enhet. Det får igjen den konsekvens at moderne teologi forkaster læren om Guds immanente (ontologiske) trinitet som abstrakt spekulasjon (315-320).

Sogar Karl Barth, som tordrer mot den liberale teologi, klarer ikke å fri seg fra arven fra den metafysiske filosofi, påstår Pannenberg. Barth kan neppe sies å gi rom for Skriftens tale om de *tre* guddommelige personene ettersom gudsåpenbaringen i hans teologi snevres inn til *ett* eneste subjekt. Det blir snarere snakk om ulike ”væremåter” og selvutfoldelser av Guds ene subjektivitet. Dette modalistisk klingende uttrykksett hos Barth beror på at han – i følge Pannenberg – resonnerer i analogi med den absolutte ånd i Hegels tenkning. De tre ”væremåtene” forstås da som underordnet den ene ånden og ikke som tre likestilte personer i den ene Gud. Dermed blir Barth hengende fast i aporiene i den idealistiske subjektivitetsfilosofi og kommer ikke til rette med Skriftens vitnesbyrd om Guds trinitariske selvåpenbaring (322).⁴

Pannenberg forsøker å klargjøre sin kritikk av den idealistiske metafysikk når han presiserer hva som faktisk står skrevet i 1 Joh 4,8+16. Det står ikke bare at Gud *elsker*, men at Gud *er* kjærlighet (324, 458). Ved første øyekast kan kanskje denne presiseringen synes nokså diffus. Men ved nærmere ettersyn viser den seg å være helt vesentlig. Sier vi bare at Gud elsker, oppfatter vi nemlig lett Gud som et eller annet metafysisk-substansielt subjekt (= kjærlighet) ”over” og ”uavhengig” av den han er som den treenige Gud. En slik gudsforestilling innebærer at Guds kjærlighet kobles fra Guds trinitet. ”Gud er kjærlighet” forstås da slik at det kun er Faderen som er kjærlighet av vesen, og at Sønnen og Ånden er ”sendt” og ”utgått” av hans kjærlighet. Da ligger det også nær å tenke at det egentlig bare er Faderen som er Gud (monarkianisme), og at Sønnen og Ånden tillegges en lavere guddommelig rang som underordnet under Faderen (subordinatianisme).

Pannenberg innrømmer at det er fristende å bevege seg i monarkianske og subordinatianske tankebaner når en leser NT. Forfatterne av de nytestamentlige skriftene fokuserer jo så ”selvsagt” (”selbstverständlich”) på Faderen når de taler om Gud. De formidler heller ingen eksplisitt sluttformet lære om den treenige Gud. Så det er forståelig at kirken og teologien i historiens løp gjerne har forestilt seg Faderen som den ”egentlige” Gud, og at Sønnens og Åndens guddom er ”avledet” av Faderens (329f). Ja, er ikke selve Nicenum å forstå nettopp slik; der heter det jo at Sønnen er ”født” av Faderen, og at Ånden ”utgår” fra Faderen (og Sønnen)? Betyr ikke det at bare Faderen er den ”opprinnelige” guddom og kjærlighet, og at Sønnen og Ånden har sitt ”opphav” hos Faderen, sendt og gitt på initiativ av hans kjærlighet? Signaliserer ikke da bekjennelsen en metafysisk forestilling om Faderens primærstatus som Gud, og om Sønnens og Åndens sekundærposisjon under Faderen?

Det er en hovedsak for Pannenberg å bidra til å avverge en slik lesning av Skriften og bekjennelsen. Han har ikke til hensikt å benekte Nicenums gyldighet som kristen bekjennelse, men å *frigjøre den fra den metafysiske filosofiens hermeneutiske favntak og nytolke den på basis av Skriftens vitnesbyrd om den treenige Gud*. Det kristne budskapet om at Gud er kjærlighet kan ikke være gjenstand for noen ”naturlig” teologi, mener han. Det lar seg ikke fatte ut fra kosmologiske argumenter, filosofiske analogier, monistiske gudsforestillinger eller antropologiske projeksjoner. Det kan bare gripes ut fra den treenige Guds selvåpenbaring bevitnet i de bibelske skrifter.⁵ Et positivt sikte med Pannbergers apologetiske prosjekt består da i å lese og forstå disse skriftene slik at deres vitnesbyrd om Guds trinitet og kjærlighet virkelig kommer til sin rett (325, 365ff, 389ff).

Trinitarisk gudsåpenbaring

Selvdifferensiering og forbundethet

Pannenberg slår fast at NT har entydige belegg for Sønnens og Åndens guddom i og for seg (329f).⁶ Men verken disse beleggene eller triadiske formler som for eksempel Matt 28, 19 eller andre skriftsteder der Faderen, Sønnen og Ånden nevnes side om side, er tilstrekkelige for å forstå den *trinitariske* gudsåpenbaringen som NT bevitner, sier han. Den blir forståelig først når vi oppdager *innholdet* i gudsåpenbaringen gjennom innsikt i *forholdet* mellom Faderen og Sønnen og Ånden (331f). Dette forholdet har to sider: De tre personenes *selvdifferensiering* (”Selbstunterscheidung”) til forskjell fra hverandre, og de tre personenes *forbundethet* (”Verbundenheit”) i enhet med hverandre.

Dette og kan neppe understrekes sterkt nok, i følge Pannenberg. Fremheves *treheten* på bekostning av *enheten*, tar en ikke på alvor de tre personenes *felleskap* med hverandre. Da havner en i *triteisme*: Faderen, Sønnen og Ånden forestilles som *tre* selvstendige guder, så sant en fastholder NT’s belegg for personenes guddommelige identitet. Det er en polyteistisk gudsoppfatning som Pannenberg naturligvis umiddelbart avviser som kristen teolog.⁷ Vektlegges *enheten* til fortrensel for *treheten*, mister en av syne de tre personenes *selvstendighet* i forhold til hverandre. Da forfektes en like forkastelig *monisme*: Mer eller mindre bevisst beveger en seg i metafysisk-filosofiske baner med et eller annet begrep om den *ene* Gud. Gud tenkes som *én* (= den elskende), men ikke som *enhet* (= kjærlighet) mellom Faderen, Sønnen og Ånden. Kjærligheten identifiseres med et *monistisk kjærlighetsvesen*,

men ikke med et *trinitarisk kjærlighetsfellesskap*. Så det er mer korrekt å si at en her snarere *forlater* enheten enn *vektlegger* den. Annerledes sagt: En opererer med en alternativ, dvs. metafysisk-filosofisk, enhetsidé som gir rom *verken* for Faderens, Sønnens og Åndens personlige selvstendighet *eller* for deres innbyrdes forbundethet. Derfor understreker Pannenberg at den kristne læren om den treenige Gud ikke kan avledes av noen metafysisk-filosofisk idé om Guds enhet. Det er Skriftens vitnesbyrd om de tre guddommelige personene som utgjør det sakssvarende og konsistente fundamentet for læren om Guds enhet (317). Det er vitnesbyrdet om hvordan personenes selvstendighet (forskjellighet) *og* fellesskap (enhet) betinger hverandre gjensidig. La oss se litt nærmere på hvordan Pannenberg gjør rede for dette.

Ifølge NT *skjelner* Jesus klart mellom seg selv og Gud. Det gjør han når han kaller Gud sin Far, ber til Gud som sin Far, og fullfører det oppdraget Faderen har sendt ham for å gjøre. Dette gjør Jesus vel å merke ikke bare som menneske med sin menneskelige natur, men som den *personen* han er, som den inkarnerte Logos, som Guds Sønn.⁸ Samtidig viser han seg på det nærmeste *forbundet* med Gud i alt han er og sier og gjør (283-287, 337). Jesu selvdifferensiering vis á vis Gud er således ingen hindring, men en forutsetning for fellesskapet mellom dem. Den signaliserer heller ikke noen vesensmessig underordning under Faderen, noen lavere guddomsrang i forhold til Faderen. Tvert imot: Sønnen bevitner sin fulle guddommelige identitet gjennom sin fullkomne lydighet mot Faderen, kjærlighet til Faderen, enhet med Faderen.⁹ Og omvendt: Faderen er så nært forbundet med Sønnen at det er gjennom Jesu person og virke at han blir identifisert som Faderen (288). Han åpenbarer seg selv og sin kjærlighet i fellesskap og enhet med Sønnen.

Sønnens selvdifferensiering og forbundethet med Faderen danner så forutsetningen for å forstå Den Hellige Ånd som den tredje personen i triniteten. NT fremstiller Ånden både som forskjellig (selvstendig) og som forbundet (ett) med Faderen og Sønnen, analogt med Faderens og Sønnens forhold til hverandre (331f). På den ene siden *skjelner* Jesus tydelig mellom seg selv og Ånden, en distinksjon Johannesevangeliet særlig klart bevitner. På den andre siden *forbinder* både synoptikerne og Johannesevangeliet Den Hellige Ånd nært med Jesu person og virke. Denne forbindelsen viser Jesu nære forbundethet med Faderen. Ja, med Åndens nærvær og virke gjennom Jesus er Faderen selv nær og virksom, fastslår Pannenberg (290f, 342f).¹⁰

Forholdet mellom Faderen, Sønnen og Ånden består altså i alle tre personenes gjensidige selvdifferensiering *og* forbundethet med hverandre. Det er dette forholdet som utgjør Guds *trinitariske* selvåpenbaring, og som Skriften avlegger sitt *konkrete* vitnesbyrd om.

Etter Pannenberg's skjønn er vitnesbyrdets konkrete særpreg grunnleggende viktig for å forstå egenarten ved Guds trinitet og kjærlighet. Det handler om den treenige Guds konkrete gjerninger i skapelse, frelse og nyskapelse gjennom det historiske hendelsesforløpet som Bibelen bevitner, og som har sitt meningsfulle sentrum i Jesu oppstandelse fra de døde. Hva betyr det?

Konkret monoteisme

For det første betyr det at triniteten ikke kan avledes av en metafysisk forestilling om den ene Gud "før" og "over" den treenige Guds konkrete gjerninger i historien. Den må forstås i tilknytning til disse gjerningene. Med sin konkrete egenart bryter læren om den treenige Gud med filosofisk teologi artikulert som abstrakt metafysisk monisme (363). Følgelig må denne læren heller ikke oppfattes om et abstrakt "fjerde" subjekt "etter" og "i tillegg til" triniteten. Det ville være polyteistisk idolatri og bryte med det første budet: Du skal ikke ha andre guder enn meg. Vitnesbyrdet om den treenige Gud er uttrykk for den ene Guds differensierte og enhetlige livsfellesskap gjennom konkrete handlinger i historien. Det målbærer i virkeligheten konkret monoteisme.¹¹

Denne monoteismen stadfestes ikke minst ved Jesu legemlige oppstandelse fra de døde. Uproblematisk overfører og anvender de første jødekristne den guddommelige *Kyrios-tittelen* på den oppstandne Jesus og anroper og tilber ham som Herre og Gud (Joh 20,28). De sier "Jesus er Herre" i Den Hellige Ånd til Gud Faders ære (Rom 10,9; 1 Kor 12,3; Fil 2,11; osv). Med denne trinitariske gudstro fortrenger de ikke sin monoteistiske tradisjon. De ivaretar og utfolder den (289f).

Immanent og økonomisk trinitet

For det andre betyr det at læren om Guds immanente trinitet ikke kan løsrives fra Guds økonomiske trinitet. Den vesensmessige triniteten åpenbarer seg i og gjennom den frelshistoriske triniteten. Gud *er* den han viser seg å være, når han *åpenbarer* seg som den treenige Gud gjennom sine konkrete gjerninger i historien (327). Det fins ikke noe bibelsk belegg for den senere teologihistoriske adskillelse mellom immanent og økonomisk trinitet, understreker Pannenberg. Denne adskillelse har oppstått først under påvirkning fra hellenistisk-filosofisk teologi, hevder han. På gresk-metafysiske premisser tenkes da Guds ontologiske trinitet uten kontakt med historiens drama, uberørt av menneskenes liv og lidelse,

upåvirkelig og uforanderlig i sin opphøyde evighet. Men med en slik abstraksjon blir Guds ontologiske trinitet ikke bare skilt fra Guds økonomiske trinitet. Den blir også irrelevant for en adekvat forståelse av den økonomiske triniteten med den følgen at også den økonomiske triniteten mister sin betydning for den kristne gudslæren, beklager han (318f, 360f). Positivt sagt: Immanent og økonomisk trinitet må skjernes *og* sammenholdes i troen på den treenige Gud. Det svarer til – og har sin begrunnelse i – de tre guddommelige personenes selvdifferensiering *og* enhet i forhold til hverandre (361f).

Denne sammenhengen mellom immanent og økonomisk trinitet kommer særlig klart frem i Skriftens vitnesbyrd om påskebegivenheten. Jesus *blir* ikke en annen enn den han *er* når han står opp fra de døde. Oppstandelsen *bekrefter* hvem den korsfestede virkelig er. Ved Den Hellige Ånd *innsettes* han som den han er fra evighet til evighet: Guds mektige Sønn (Rom 1,3f). Uten oppstandelsen er det ikke mulig å tro at Jesus er Guds Sønn. Men med oppstandelsen blir det klart at Jesus er Guds Sønn, og at Gud er den treenige Gud. Oppstandelsen kaster et forklarende lys *bakover* på Jesu jordiske virke i Israel og på hans himmelske preeksistens hos Faderen i det den avslører ham som den han er fra evighet: Guds Sønn. Og den gir et foregripende glimt *fremover* til den eskjatologiske fullendelse der alle skal bekjenne ham som den han er i all evighet: Guds Sønn (288f, 331).¹²

I dette kristologiske vitnesbyrdet ser Pannenberg et tilsvarende trinitarisk perspektiv. Gjennom sine konkrete frelseshistoriske gjerninger med sentrum i Jesu legemlige oppstandelse fra de døde åpenbarer Gud seg som den han er fra evighet til evighet: den treenige Gud. Uten denne åpenbaringen hadde vi ikke kunnet vite noe om denne Gud. Det er ut fra åpenbaringen at vi kan tro på ham som den han er (327). Men det betyr ikke at Gud *blir* noe annet gjennom åpenbaringen enn den han *er* fra evighet til evighet. Det betyr heller ikke at Gud *blir* den han er først etter at frelseshistorien er fullført. Gud skaper ikke seg selv som den han er, gjennom det han gjør i historien. Guds historiske gjerninger utad er ikke opphavet til Guds evige vesen innad. Den økonomiske triniteten kan verken *begrunne* eller *erstatte* den immanente triniteten. Den immanente triniteten *åpenbares og bekreftes* gjennom den økonomiske triniteten. Det er de tre personenes indretrinitariske selvdifferensiering og enhet som er grunnlaget og drivkraften for deres utadtrinitariske handlinger i historien, ikke omvendt (297, 303, 359, 417).¹³

Den ene og samme kjærlige Gud

For det tredje ligger det i forlengelsen av det som nå er sagt, at Gud alltid er den ene og samme Gud. Han er ikke *en* Gud i sin immanente trinitet og en *annen* Gud i sin økonomiske trinitet. Han er den samme treenige Gud både innad hos seg selv og utad når han åpenbarer seg. Den ”skjulte” Gud er ikke en annen enn den ”åpenbarte” Gud. Den ”skjulte” Gud *er* den åpenbarte Gud, fordi han åpenbarer seg gjennom sine konkrete gjerninger i skapelse, frelse og nyskapelse i historien. Riktignok er Guds historie med skaperverket ennå ikke fullendt, og derfor er Guds *mål* med verden ennå ikke allment synlig, medgir Pannenberg. I den forstand er Gud fremdeles den ”skjulte” Gud. Men det betyr ikke at Gud *selv* skulle være ufullendt og dermed enn annen ved verdens ende enn den allerede åpenbarte Gud (368).

Gud er identisk med seg selv i alle sine handlinger i alle faser av historieforløpet. Gjennom alt Gud *gjør*, åpenbarer og tydeliggjør han seg selv som den han *er*: den treenige Gud (417f). Riktignok er det så at Skriften og bekjennelsen *artikulerer (attribuerer)* disse gjerningene forskjellig gjennom fremstillingen av Gud Fader som skaperen, Gud Sønnen som forsoneren og Gud Ånden som nyskaperen. Men det betyr ikke at de tre personene har forskjellig vesen og ulike egenskaper. Det ville innebære at personenes selvdifferensiering spilles ut mot deres innbyrdes enhet. Nettopp personenes enhet tilsier at de alltid opptrer sammen og samtidig som én Gud med de samme guddommelige egenskapene (424).

Av samme grunn kan ikke disse egenskapene ”stykket opp” i disparate vesenstrekk uten forbindelse med hverandre, poengterer Pannenberg. Personenes enhet impliserer at egenskapene hører sammen i ett konsistent og integrert guddomsvesen. Det er denne sammenhengen *kjærligheten* ivaretar og virkeliggjør. Gud *har* ikke kjærlighet som om kjærligheten skulle være én blant mange egenskaper og forskjellig fra andre egenskaper i et mangfoldig og fragmentert guddomsvesen. Gud *er* kjærlighet i det den sammenfatter og sammenbinder alle Guds egenskaper. De ”andre” egenskapene er konkrete aspekter ved kjærligheten og virksomme manifestasjoner av kjærligheten. Gud er hellig kjærlighet, evig kjærlighet, allmektig kjærlighet osv. (400, 458, 466ff, særlig 482f).

Slik er Guds kjærlighet fordi den har sitt opphav i – og får sitt utslag av – Guds trinitet. ”Gud er kjærlighet” er da det bibelske uttrykket for den treenige Guds *liv* innad og utad. *Innad* i Faderens, Sønnens og Åndens indretrinitariske kjærlighetsforhold til hverandre. *Utad* i den treenige Guds selvåpenbaring i verden gjennom hans konkrete gjerninger i skapelse, frelse og nyskapelse.

Hvordan skal dette forholdet mellom triniteten og kjærligheten nærmere bestemt forstås? La oss gå enda noe dypere inn i hvordan Pannenberg ekspliserer dette forholdet.

Relasjonal trinitet

Konstitutiv relasjonalitet

Faderens, Sønnens og Åndens gjensidige selvdifferensering og forbundethet er uttrykk for deres personlige og guddommelige *relasjoner*. Det er *i* og *gjennom* disse relasjonene at Gud er kjærlighet. Den relasjonale triniteten er konstitutiv for hans kjærlighetsvesen. Dette er Skriftens særegne vitnesbyrd om sammenhengen mellom Guds trinitet og kjærlighet.

Dette vitnesbyrdet lar seg ikke forstå på basis av Aristoteles' filosofi, presiserer Pannenberg. Etter aristotelisk kategorilære hører relasjoner ikke inn under en tings (en persons) *substans* (vesen), det som består og har sin eksistens i seg selv. De hører inn under tingens (personens) *aksidenser*, tilfeldige egenskaper som ikke består og ikke har sin eksistens i seg selv. Med denne distinksjonen vil da relasjonalitet ikke kunne være et vesentlig karakteristikum ved noe eller noen. Det betyr at også Gud blir relasjonsløs etter sitt vesen. Influert av aristotelisk metafysikk vil teologien følgelig vurdere relasjonal trinitet som et overflødig eller inadekvat fremmedelement i gudslæren. Gud vil snarere tenkes som et unitarisk (eller monistisk) substansbegrep, som det ene (= ikke treenige) guddomsvesen. Et slikt vesen vil nok kunne forestilles som en opphøyd skapergud i betydningen verdens første (aksidensielle) årsak (i aristotelisk forstand). Men personlige relasjoner vil vanskelig kunne tillegges Guds vesen – verken innad hos Gud selv, eller utad i Guds forhold til verden (394-397).

På denne bakgrunn forkaster Pannenberg ikke bare det aristoteliske *aksidens*begrepet som ubrukelig i teologien. Også *vesens*begrepet må trekkes bort fra den filosofiske metafysikken, insisterer han. Det må tolkes og anvendes på bibelske premisser. Guds vesen blir da ikke noe (= kjærlighet) *utenfor* relasjonene mellom Faderen, Sønnen og Ånden. Gud er den han er, *innenfor* disse relasjonene – så vel innad hos Gud selv som utad overfor verden.

Konsekvensen av dette blir at ingen av de tre personene i det hele tatt er noe utenfor sine relasjoner til hverandre. Alle tre har sin *eksistens* og sitt *vesen* i kraft av sine relasjoner til hverandre. Det er denne relasjonalitet som konstituerer deres *personalitet* og *guddommelighet*, og som identifiserer og karakteriserer Gud som den kjærlige Gud (303f, 458, 464).¹⁴

Dette gjelder vel å merke ikke bare Sønnen og Ånden i deres relasjoner til Faderen, men også Faderen i hans relasjoner til Sønnen og Ånden. I sitt oppgjør med metafysiske (ikke-relasjonale) gudsforestillinger synes det å være maktpåliggende for Pannenberg å

fremheve at Faderen er like nært relatert til – og avhengig av – Sønnen og Ånden som Sønnen og Ånden er relatert til – og avhengig av – Faderen. Faderen *er* Gud bare *i* – og ikke utenfor – sine relasjoner til Sønnen og Ånden (338, 344-347).

Denne relasjonalitet avsløres med dramatisk tydelighet under påskebegivenheten. Jesu død og oppstandelse er ikke bare Sønnens verk, men den treenige Guds gjerning. Når Jesus korsfestet, er det ikke bare Sønnen som rammes, men også Faderen og Ånden. Faderen er på det dypeste involvert i Sønnens lidelse; han *lider med* ham og bærer ham ved Ånden. Og når Jesus legges i graven og døden ser ut til å ha seiret, er det ikke bare Sønnens kallsoppdrag som står på spill. *Alle* tre personenes eksistensielle identitet og guddommelige troverdighet er avhengig av at Jesus står opp fra de døde (341f, 357).¹⁵

Dette viser at relasjonene mellom de tre personene ikke må oppfattes som noen bisak (”*nebensächlich*”) i det kristne gudsbildet. Tvert imot: Relasjonaliteten vesensbestemmer hvem Gud er. Den består i et rikt strukturert *relasjonsflettverk* (”*Beziehungsgeflecht*”) som konstituerer både personenes forskjellige eiendommeligheter og deres innbyrdes trinitariske fellesskap. Det betyr at ingen av de tre personene kan identifiseres og karakteriseres bare i kraft av *en* relasjon. Hver av personene er brennpunkt for flere relasjoner: Faderen i relasjon til Sønnen og Ånden; Sønnen i relasjon til Faderen og Ånden; Ånden i relasjon til Faderen og Sønnen (348). Slik lever Guds trinitariske kjærlighet i dynamisk bevegelse mellom Faderen og Sønnen og Ånden.

Ekstatisk og perichoretisk kjærlighet

Denne bevegelsen foregår ved Faderens, Sønnens og Åndens *ekstatiske* selvdifferensering og *perichoretiske* fellesskap, forklarer Pannenberg og anfører dermed to ladede begreper som inviterer til nærmere forklaring.

I hans teologiske univers betyr ”ekstatisk” nærmest det motsatte av det som vanligvis forbindes med ordet i folkelig språkbruk. Det handler ikke om en tilstand av hallusinasjoner og rus, uten sans og samling. Kjærligheten fører ikke til at en mister seg selv, men at en finner seg selv. Det gjelder all ekte kjærlighet mennesker i mellom. Og det gjelder i særdeleshet det kjærlighetsfellesskapet som *er* Gud, han som er all sann kjærlighets kilde. Kjærligheten er ikke et vesen eller en egenskap som de guddommelige personene besitter og disponerer over hver for seg, og som de hver for seg utøver og bevirker gjennom sine respektive handlinger i historien. En slik tankegang røper en ubibelsk subjektivitetsfilosofi som ikke tar behørlig hensyn til personbegrepets fundamentalt relasjonale egenart, mener Pannenberg. Kjærligheten

mellom de tre personene i guddommen utfolder seg slik at hver av dem på ny og på ny trer ekstatisk *ut fra* seg selv og gir seg selv *hen til* de to andre. Hver av dem *formidler* til – og *mottar* fra – de to andre sin personlighet og guddommelighet. Ved denne gjensidige og kontinuerlige bevegelsen er den treenige Gud fullt og helt identisk med seg selv som den kjærlige Gud fra evighet til evighet (338f, 409, 461, 464).¹⁶

Dette betyr at ingen av de tre personene mister (noe av) seg selv på noe tidspunkt eller ved noen anledning. Sønnens selvuttømming (kenose) ved inkarnasjonen og korsdøden (Fil 2,6ff) innebærer ikke at han helt eller delvis legger fra seg eller tappes for sin guddom. Etter Pannenberg's oppfatning består kenosen i at Sønnen ekstatisk hengir seg selv i lydige kjærlighet til Faderen både under sitt jordiske livskall og ved sin forsmadelige korsdød. I *Faderens* hender overgir han sin ånd når han dør (Luk 23,46). Gjennom hele dette frelsesdramaet *er* han fullt og helt Sønnen – selvdifferensiert fra Faderen *og* ett med Faderen i Ånden (341f, 455).¹⁷

Mens ekstasen ivaretar selvdifferensieringen, målbærer det oldkirkelige perichoresebegrepet enheten. Begrepet rommer da ikke bare en *logisk* (tenkt) enhet, men en *reell* (eksistensiell) enhet. Faderen, Sønnen og Ånden gjennomtrenger hverandre og bor *i* hverandre *i* og med den kjærlighet som Gud er. Det er en gjensidig gjennomtrengning og iboen som gjør de tre personene uatskillelig ett med hverandre.¹⁸ Den gjør enhver triteistisk tankegang umulig og meningsløs. Den ivaretar den konkrete monoteismen vi allerede har gjort rede for, likeså sammenhengen mellom Guds transcens og immanens, og mellom Guds ontologiske og økonomiske trinitet. Den fullbyrder Guds *åndelige* kjærlighet – så vel innad i Guds indretrinitariske fellesskap som utad i hans historiske handlinger i skapelse, frelse og nyskapelse (362, 448f, 462).

Ånden og kjærligheten

Guds kjærlighet er åndelig fordi Den Hellige Ånd er kjærligheten som binder sammen Faderen og Sønnen i deres trinitariske livsfellesskap. Pannenberg sammenligner dette med mellommenneskelige fellesskap, men slår straks fast at Guds trinitariske fellesskap sprenger alle slike analogier. I mellommenneskelige fellesskap kan hver enkelt av personene unndra seg fellesskapsånden som binder dem sammen, trekke seg ut av fellesskapet og stille seg selvstendig utenfor det. Det kan Faderen og Sønnen aldri gjøre fordi de ikke har noen selvstendig eksistens og identitet uavhengig av hverandre. Åndens kjærlighet binder sammen Faderen og Sønnen i et uoppløselig kjærlighetsfellesskap (344, 404, 415, 457f, 461f, 465).

Dette kjærlighetsfellesskapet kan snarere fremstilles som et levende og livgivende ”kraftfelt”, fortsetter Pannenberg med et sideblikk på kraftfeltteorier i nyere fysikk. Men også her legger han umiddelbart til at dette ”kraftfeltet” likevel er usammenlignbart med fysiske kraftfelt i kosmos.¹⁹ Den Hellige Ånd er ingen upersonlig kraft i skaperverket, men en personlig hypostase i likhet med Faderen og Sønnen. Ånden er et selvstendig aktsentrum i det relasjonale flettverket mellom de tre personene i guddommen. Derfor blir det også utilstrekkelig å si at Ånden bare er Faderens og Sønnens felles liv og innbyrdes kjærlighet. Ånden er den tredje personen i triniteten som Faderen og Sønnen relaterer seg til, og som relaterer seg til dem, og *som sådann formidler* Ånden kjærligheten mellom Faderen og Sønnen. Ånden *utgår* fra Faderen til Sønnen, som *mottar* Ånden fra Faderen, som igjen *sender* og *gir* Ånden til verden via Sønnen.²⁰ Dette er Åndens kontinuerlige kjærlighetsbevegelse mellom Faderen og Sønnen, og mellom Gud og verden (292, 344-347, 388, 415f, 463).

Åndens ”utgåen”, Sønnens ”fødsel” og Faderens ”monarki”

På denne bakgrunn blir det inadekvat å forstå Åndens ”utgåen” fra Faderen som et uttrykk for Åndens evige opphav ”før” og ”over” de trinitariske relasjonene i guddommen. En slik forståelse forutsetter en metafysisk-monistisk forestilling om den ene Gud som ”kilden” til Ånden. Det svarer ikke til Bibelens vitnesbyrd om Ånden, mener Pannenberg. Etter hans bibeltolkning går Ånden ut fra Faderen til Sønnen som et konkret utslag av Guds trinitariske kjærlighet fra evighet til evighet. Dermed handler Åndens ”utgåen” heller ikke om Åndens evige opprinnelse i Guds ontologiske trinitet *atskilt* fra Åndens ”utgåen” gjennom den økonomiske trinitetens historiske gjerninger i skapelse, frelse og nyskapelse.²¹ Åndens ”utgåen” må oppfattes som Guds kjærlighets kontinuerlige livsbevegelse *innad* hos Gud og *utad* fra Gud til verden. Slik bør også Nicenum forstås.

På samme måte bør en også lese Nicenums utsagn om Sønnens ”fødsel” av Faderen før alle tider, fremholder Pannenberg. Det går ikke på Sønnens evige ”opphav” i himmelen, som om denne fødselen kan tenkes i analogi med et menneskes fødsel på jorden. Det ville være en antropologisk projeksjon som ikke tar høyde for saken. Sønnens evige ”fødsel” må tolkes strengt metaforisk som et uttrykk for Sønnens guddommelige vesensidentitet i likhet med Faderen og i relasjon til Faderen fra evighet til evighet. Dermed handler heller ikke dette om Sønnens evige opprinnelse i Guds ontologiske trinitet *atskilt* fra Sønnens sendelse til verden og den økonomiske trinitetens historiske gjerninger i skapelse, frelse og nyskapelse.

Slik sett blir også Sønnens "fødsel" et utslag av kjærlighetens dynamiske livsbevegelse i Gud og fra Gud (332-335, 339).

Med dette faller det dessuten et forklarende lys over Faderens "monarki". Dette "monarki" er ikke et guddommelig enevelde *atskilt* fra det trinitariske kjærlighetsfellesskapet mellom Faderen, Sønnen og Ånden. Faderen er ingen evig enekonge "over" Sønnen og Ånden; det ville innebære at Sønnen og Ånden var subordinerte guddomspersoner, noe de ikke er. Når Faderen overdrar sitt rike til Sønnen ved inkarnasjonen, og når Sønnen overgir riket til Faderen i fullendelsen (1 Kor 15,28), så beror ikke dette på Faderens ontologiske suverenitet over Sønnen og på Sønnens ontologiske inferioritet under Faderen. Riksoverdragelsen og riksfullendelsen utvirkes på basis av Faderens og Sønnens og Åndens gjensidige og likestilte avhengighetsrelasjoner til hverandre. Riket kommer, og riket fullendes, som utslag av Guds trinitariske kjærlighet. Guds rike er den treenige og kjærlige Guds fellesprosjekt (339f, 421). "Faderens monarki er ikke forutsetningen for, men resultatet av de tre personenes samvirke. Det er seglet på deres enhet," oppsummerer Pannenberg (353).²²

Hva er så målet for dette prosjektet?

Målrettet kjærlighetsåpenbaring

Målet for Guds kjærlighetsprosjekt er å nyskape og inkorporere skapningen i Sønnens evige relasjon til Faderen, forkynner Pannenberg (421f, 442).²³ Jesus er *grunnmodellen* ("Grundgesetz") for menneskenes forhold til Gud (455). NT vitner om at han elsker og ærer Gud over alle ting og oppfyller dermed det første budet på mønstergyldig vis (288, 337). Det gjør han i og med sin ekstatiske selvdifferensiering til forskjell fra Faderen og sin perichoretiske enhet med Faderen.²⁴

Med dette vil Pannenberg understreke at Jesus er det *evangeliske* grunnmønsteret for menneskenes forhold til Gud. Dette rommer noe langt mer enn *loviske* bud om å elske Gud og sin neste som seg selv. I så fall hadde kjærligheten bare dreid seg om krav fra en opphøyd (filosofisk-metafysisk) guddom om å elske på basis av menneskelige ressurser. Det korresponderer verken med det bibelske gudsbildet eller med det kristne budskapet om Guds kjærlighetsåpenbaring. Dette budskapet handler om at den treenige Gud i sin kjærlighet kommer like nær til skapningen som han selv er i sin indretrinitariske kjærlighet som Fader,

Sønn og Hellig Ånd. Nærheten til skapningen er begrunnet i det perichoretiske kjærlighetsfellesskapet mellom de tre personene i guddommen. Fordi Gud selv *er* kjærlighet i denne forstand, elsker han skapningen med det målet å frelse og fornye den i sitt kjærlighetsfellesskap. Derfor holder ikke Gud noe tilbake for seg selv, men er fullt og helt til stede med hele sitt kjærlighetsvesen hos dem som tror på ham, forsikrer Pannenberg (400). Og derfor har troens barnekår hos Gud allerede nå på foregripende vis fullt og helt del i den gjensidige gjennomtrengning og iboen mellom Faderen og Sønnen i Ånden (448f).²⁵

Dette svarer til NT's vitnesbyrd om at alle de tre personene i guddommen er subjekt for Guds kjærlighet. Gjennom sitt liv og virke, sin forkynnelse og gjerning, sin død og oppstandelse, gjør Jesus mer enn å *illustrere* og *demonstrere* Guds kjærlighet; han *identifiserer* og *realiserer* den. *Faderen* elsker menneskene i og gjennom Sønnen (456f). Likeså fremstiller NT Den Hellige Ånd både som Guds kjærlighetsgave og som subjekt for Guds kjærlighetsgjerning.²⁶ Det er den gave som tenner og nærer de troendes kjærlighet til Faderen gjennom troen på Sønnen. Og det er den gjerning hvorved Ånden fornyer og bekrefter de troende i deres barnekår hos Gud gjennom Sønnens relasjon til Faderen (291, 344-347, 421, 457f, 463).

Sønnens relasjon til Faderen fornyes og bekreftes kontinuerlig ved at Den Hellige Ånd formidler fra Faderen den kjærligheten som inspirerer Sønnen *både* til å differensiere seg fra Faderen *og* til å forene seg med Faderen. Det samme gjør Ånden med de troende. Ånden skaper og styrker den gudstro som gir folk del i Sønnens perichoretiske fellesskap med Faderen *uten* å viske ut forskjellen mellom Skaperen og skapningen, sier Pannenberg (480-483).²⁷ Ånden forener ikke Faderen og Sønnen slik at de – sammen med Ånden – smelter sammen til en unitarisk-monistisk guddom. Ånden forener heller ikke mennesker med Gud med sikte på at de skal bli guder eller guddommelige av vesen. Kjærligheten mellom de tre personene i guddommen forener dem samtidig som de beholder sin personlige selvstendighet. Kjærligheten forutsetter og ivaretar både forskjellen og fellesskapet mellom dem.

Slik er også Guds trinitariske kjærlighet kilde og mønster for forholdet mellom Skaperen og skapningen.²⁸ Gud er ikke blitt menneske for at mennesket skal bli (som) Gud (1 Mos 3,5). Guds målrettede kjærlighetsåpenbaring går ut på å forene Skaperen og skapningen i det evige kjærlighetsfellesskapet som Gud er, *og* samtidig la Gud være Gud, og mennesket være menneske.

Avslutning

Budskapet om Guds trinitariske kjærlighetsåpenbaring er allment tilgjengelig fordi det er bevitnet i de bibelske skrifter, fastslår Pannenberg. Samtidig vedgår han at det ikke uten videre er allment akseptabelt. Det er fordi Guds historie med verden ennå er åpen og ufullendt. Derfor er også Guds mål med historien ennå ikke allment synlig, til tross for at Gud selv har åpenbart seg i Jesus Kristus.

Utenfor den særskilte gudsåpenbaringen som Bibelen bevitner, er Guds trinitet og kjærlighet skjult for det blotte øyet. Fra en allmennmenneskelig synsvinkel kan Gud – i den utstrekning en i det hele tatt regner med at han eksisterer – synes å være et diffust vesen med disparate egenskaper uten indre konsistens. Fra et slikt såsted kan også Guds åpenbaring – i den grad en overhodet tror på den – fortone seg som usammenhengende brokker uten noe enhetlig og klart definerbart mål. I et slikt perspektiv fortoner Gud seg snarere som en fjern og opphøyd guddom i filosofisk-metafysisk forstand enn som den Gud som Bibelen forkynner.

I dette perspektivet vil spørsmålet om Guds *troverdighet* stå på spill så lenge denne verden består: Er Gud virkelig den treenige og kjærlige Gud som Skriften bevitner? Spørsmålet vil ikke bli allmenngyldig besvart før Gud selv endegyldig åpenbarer seg ved verdens ende, fremholder Pannenberg (368f, 472f, 482f). Da vil det bli definitivt klart at Guds tilsynelatende disparate egenskaper likevel henger sammen i et konsistent enhetlig guddomsvesen: Guds kjærlighet i den treenige Gud. Og da vil det bli allment åpenbart at Guds tilsynelatende usammenhengende handlinger i skapelse, frelse og nyskapelse likevel hører sammen med et klart definert mål: Guds rike på den nyskapte jord.²⁹

¹ Wolfhart Pannenberg, *Systematische Theologie, Band 1*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1988 (heretter forkortet ST 1). Når ikke annet er angitt, refererer sidetallene i hovedteksten til dette verket.

² Panneborgs oppgjør med – og omforming av – den metafysiske arv i gudslæren kan hyppig spores gjennom forfatterskapet hans. Se for eksempel idem, *Grundfragen systematischer Theologie*, Gesammelte Aufsätze, Zweite, durchgesehene Auflage, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1971 (heretter forkortet GST), 296-346, særlig 338ff; idem, *Gottesgedanke und menschliche Freiheit*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1972, 48-77, særlig 62ff; idem, *Metaphysik und Gottesgedanke*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1988 (heretter forkortet MuG), passim, særlig 32f, 89-91; ST 1, 297f, 303-305, 340, 360, 363, 376ff; idem, *Systematische Theologie, Band 2*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1991 (heretter forkortet ST 2), 32; idem, *Theologie und Philosophie, Ihr Verhältnis im Lichte ihrer gemeinsamen Geschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1996 (heretter forkortet TuP), passim, bl.a. 48-50, 58-65, 87-89, 95f, 107-111, 285-293, 361-367; idem, *Beiträge zur Systematische Theologie, Band 1*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1999 (heretter forkortet BST 1), 45-57, 58-73, særlig 71ff, 200-211, særlig 208f, 238-245, 266-277; idem, *Analogie und Offenbarung, Eine kritische Untersuchung zur Geschichte des Analogiebegriffs in der Lehre von der Gotteserkenntnis*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2007 (1955), passim, særlig 43, 50f, 90f, 121f, 212-215. Til denne tematikken, se også Peder Gravem, *Gudstro og virkelighetserfaring, Den metafysiske gudstanke som problem i kristen gudslære, belyst ut fra G.Ebeling, E.Jüngel og W.Pannenberg*, Oslo: Solum forlag 1992, 35-60, 135-183; Svein Rise, *Identitet og relevans, Wolfhart Panneborgs kristologi i lys av de oldkirkelige grunnkategorier liv og død*, Oslo: Solum forlag 1993, 105-112; Franz-Josef Overbeck, *Der gottbezogene Mensch, Eine systematische Untersuchung zur Bestimmung des Menschen und zur "Selbstverwirklichung" Gottes in der Anthropologie und Trinitätstheologie Wolfhart Panneborgs*, Münster: Aschendorff 2000, 40-43.

³ Pannenberg trekker en direkte linje fra skolastikkens psykologiserende gudslære til oppløsningen av gudstanken i moderniteten: "Die psychologische Gotteslehre der lateinischen Scholastik hat insofern faktisch auch die Voraussetzung für die atheistische Kritik und Auflösung des Gottesgedankens geschaffen, wie sie in der Moderne auf dem Wege von Spinoza zu Fichte und Feuerbach eintreten sollte". TuP, 84.

⁴ Dette temaet er grundigere behandlet i Wolfhart Pannenberg, *Grundfragen systematischer Theologie, Gesammelte Aufsätze, Band 2*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1980 (heretter forkortet GST 2), 96-111, særlig 99f og 107ff. Se særlig *ibid*, 124: "Die Konstruktion der Trinität als Selbstentfaltung eines göttlichen Subjekts verletzt unvermeidlich die Gleichewigkeit der göttlichen Personen, setzt ihre Pluralität zu bloßen Seinsweisen herab, die dem göttlichen Subjekt subordiniert werden." Til Panneborgs kritikk av Barth's avhengighet av Hegel, se også Franz-Josef Overbeck, *op.cit.*, 267-270.

⁵ Når teologien likevel benytter seg av analogier og metaforer fra vår endelige livsvirkelighet, har da disse etter Panneborgs oppfatning ikke funksjonen som uttømmende *filosofiske* beskrivelser av Guds vesen og egenskaper, men som proleptiske *doksologiske* utsagn om den uendelige Gud med basis i Bibelens vitnesbyrd om Guds selvåpenbaring gjennom hans historiske handlinger med sentrum i Jesu oppstandelse fra de døde. Til denne tematikken, se GST, 181-201, særlig 195ff; idem, *Grundzüge der Christologie*, 5. Auflage, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1976 (heretter forkortet GCh), 185-189. Se også Nils Henrik Gregersen, *Gud og universet, W. Panneborgs religionsfilosofi*, København: GEC Gads forlag 1989, 74-78.

⁶ For Sønnens guddom henviser Pannenberg bl.a. til Joh 1,1; 20,28; 1 Joh 5,20; Apg 20,28; 1 Tim 3,16. Angående Åndens guddom nevner han bl.a. Joh 15,26; 1 Kor 2,10; 3,16; 6,19; Apg 5,4.

⁷ Sml. Panneborgs umiddelbare avvisning av alle seksuelle konnotasjoner i den bibelske metaforen "Far" brukt om Gud. Slike konnotasjoner forutsetter et polyteistisk gudsbilde som er fremmed i en jødisk kontekst allerede i GT, minner han om. ST 1, 283-286, særlig 285.

⁸ Pannenberg mener det er eksegetisk uholdbart å hevde – som sosianerne gjorde i sin tid – å anføre skriftord som Mark 10,18; 13,32par; 14,36par; Matt 20,23par; Joh 14,24; 14,28 som argumenter mot Jesu fulle guddom. "Doch diese (sosianernes) Auskunft ließ sich schon nach den Maßstäben der klassischen Christologie nicht halten, weil es an allen diesen Stellen um die *Person* Jesu geht, also um den menschgewordenen Logos oder Sohn, nicht nur um seine menschliche Natur." ST 1, 336f.

⁹ Se også GCh, 159-168; ST 2, 406f, 415-422, særlig 416; BST 1, 272f.

¹⁰ Til spørsmålet om Åndens personalitet vis á vis Faderen og Sønnen, se også GCh, 170-181, særlig 177ff.

¹¹ "Dem trinitarischen Glauben der Christenheit geht es nur um das konkrete, in sich differenzierte Leben der göttlichen Einheit. So ist die Trinitätslehre in der Tat "*konkreter Monotheismus*"," erklærer Pannenberg i ST, 363f i tilslutning til Walter Kasper, *Der Gott Jesu Christi*, Mainz: Matthias-Grünwald Verlag 1982, 358. Se også ST 1, 421; BST 1, 274f, 284f.

¹² Se også GCh, 131-140, 150-158, 316f, 379-393, 417-419; Wolfhart Pannenberg, *Das Glaubensbekenntnis ausgelegt und verantwortet vor den Fragen der Gegenwart*, 4. Auflage, Gütersloh: Gütersloh Verlagshaus 1982 (heretter forkortet DG), 104f; ST 2, 321, 342f, 352, 360, 385f, 406-410; BST 1, 289-292. Se også Stanley J. Grenz, *Reason for Hope, The Systematic Theology of Wolfhart Pannenberg*, Second Edition, Grand Rapids: Eerdmans 2005, 159f.

¹³ På denne bakgrunn blir det uholdbart å karakterisere Pannenberg som prosessteolog. Han tar selv eksplisitt avstand fra moderne (anglo-amerikansk) prosessteologi representert ved bl.a. Alfred North Whitehead. Se for eksempel MuG, 80-91; ST 1, 397f; ST 2, 29ff, 91. Til diskusjonen omkring denne tematikken, se for eksempel Stanley J. Grenz, *op.cit.*, 95ff.

¹⁴ Til dette viktige poenget, se også GST 2, 80-95, særlig 85ff; 107-111; Wolfhart Pannenberg, *Beiträge zur Systematische Theologie, Band 2*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000 (heretter forkortet BST 2), 153-155. Se også Nils Henrik Gregersen, *op.cit.*, 140-145; Svein Rise, *op.cit.*, 55-71, særlig 63ff, Michael Murrman-Kahl, "*Mysterium trinitatis*"? *Fallstudien zur Trinitätslehre in der evangelischen Dogmatik des 20. Jahrhunderts*, Berlin: Walter de Gruyter 1997, 242ff; Franz-Josef Overbeck, *op.cit.*, 301f.

¹⁵ I forlengelsen av Petter Dass' salmestrofe "Gud er Gud om alle mann var døde" er det legitimt å si at Gud Fader *ikke* hadde vært Gud, hvis Guds Sønn fremdeles hadde ligget i graven. Sml. Panneborgs utsagn i GST 2, 123: "Die Kreuzigung Jesu stellt zunächst die von ihm beanspruchte göttliche Autorität, sodann aber – im Lichte der Auferweckung geurteilt – auch die Gottheit des Vaters selber in Frage. Die Auferweckung Jesu ist darum ebenso konstitutiv für die Gottheit des Vaters wie für die Gottessohnschaft Jesu. Ohne Jesu Auferweckung wäre der von Jesus verkündigte Vater nicht Gott."

¹⁶ Se også GCh, 181-185, særlig 184f; 345ff; Wolfhart Pannenberg, *Systematische Theologie, Band 3*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1993 (heretter forkortet ST 3), 23, 155.

¹⁷ Se også GCh, 317-334, særlig 330ff; GST 2, 140-145; ST 2, 360f, 420-422, 432f, 479.

¹⁸ Det er trolig bare (?) (med)menneskelig kjærlighet folk flest tenker på når de hører følgende ledd i nattverdliturgien i Den norske kirke: "Deg være ære for kjærligheten som er sterkere enn døden." I lys av den

treenige Guds perichoretiske kjærlighet blir denne satsen langt mer meningsfull: det er først og fremst *Guds* kjærlighet som er sterkere enn døden. Det demonstrerer og garanterer påskemorgen for.

¹⁹ I skapelsesteologien anvender Pannenberg samme metaforikken i betydningen den personlige Åndens dynamiske feltvirkninger i skaperverket. ST 2, 99-105, særlig 104f, 120-124; BST 2, 50-54, 64-68.

²⁰ Se også ST 3, 20f, 23.

²¹ Se også ST 3, 16 (note 17).

²² "Die Monarchie des Vaters ist nicht die Voraussetzung, sondern das Ergebnis des Zusammenwirkens der drei Personen. Sie ist das Siegel ihrer Einheit" (353). Se også GCh, 379-393, særlig 383f.

²³ Se også ST 2, 36, 82f, 161, 433, 480; ST 3, 149f, 264f, 268, 563, 677f, 692, 694; BST 2, 271-282.

²⁴ ST 2, 44-46, 259, 265, 357, 429f; BST 1, 210f.

²⁵ Se også GST, 398.

²⁶ ST 3, 21, 149.

²⁷ Se også GCh, 357-361; DG, 147-150; ST 2, 47f, 75, 116f, 314, 496-501; ST 3, 24, 28f, 206ff, 597f, 647f, 669, 672; BST 1, 142f. Se også Franz-Josef Overbeck, *op.cit.*, passim, særlig 224-226, 255-257, 270, 272f, 281, 283, 289f, 297-312, 374-376.

²⁸ Guds trinitariske kjærlighet er også kilde og mønster for sosiale relasjoner. Det er først i lys av kristen trinitarisk teologi at det er mulig å tenke antropologisk om mellommenneskelige relasjoner i analogi med trinitetens interpersonale ekstatikk og perichorese, hevder Pannenberg. Se bl.a. GST, 382-386; GST 2, 80-95, særlig 94f; 126f; ST 1, 464f; ST 2, 46, 227-230; ST 3, 28f, 150, 152f, 155, 217f, 563f, 628f; TuP, 115f; BST 2, 148f.

²⁹ Det er først ut fra frelseshistoriens fullendelse og slutt punkt at det er mulig å forestille seg enheten i Guds handlinger i skapelse, frelse og nyskapelse, presiserer Pannenberg. Denne enheten er trinitarisk begrunnet i Guds enhet av Faderen, Sønnen og Ånden. DG, 46-51; ST 2, 20-23; ST 3, 674, 678.